

AFGANG 04.00

STEMMER FRA EN SKÆBNE SVANGER NAT

ABER
DABEI

"JØDEAKTIONEN" I OKTOBER 1943

Efter samarbejdspolitikken ophør den 29. august 1943, kom der skred i nazisternes planer om en aktion mod jøderne. Den 8. september sendte rigsbefuldmægtigede Werner Best et telegram til Berlin, hvori han henstillede til, at en aktion mod jøderne i Danmark burde finde sted under den militære undtagelsestilstand, der var blevet indført 29. august. I samme telegram tog han forbehold mod en aktion, idet han påpegede, at en aktion mod jøderne kunne medføre stærke reaktioner i befolkningen. Ti dage senere kom der alligevel ordre om, at en aktion skulle gennemføres i Danmark.

De to røverier mod det jødiske samfund den 31. august og 17. september medførte uroligheder i menigheden, men ledelsen lod sig berolige af direktør Svenningsen i Udenrigsministeriet, som stoled på, at Werner Best talte sandt, når han sagde, at der ikke var en aktion mod jøderne på vej. Alligevel begyndte der at versere rygter om en forestående aktion, og enkelte flygtede allerede på dette tidspunkt.

Georg Ferdinand Duckwitz, skibsfartssagkyndig ved det tyske gesandtskab i Danmark, lækkede den 28. september – med Bests vidende – meddelelsen om, at en aktion ville finde sted natten til den 2. oktober til ledende danske socialdemokrater. Samme aften blev formanden for Det Mosaiske Troessamfund, C.B. Henriques, opsøgt af blandt andre Hans Hedtoft og H.C. Hansen, der fortalte, at en aktion mod jøderne var under opsejling.

Rabbiner Marcus Melchior afbrød morgengudstjenesten den 29. september for at videregive advarslen om, at en aktion ville finde sted få dage efter. Advarslen nåede i løbet af kort tid langt de fleste jøder i Danmark, og mange gik umiddelbart efter i skjul hos venner eller fremmede, mens de ventede på overfartsmulighed til Sverige. Andre søgte op mod den nordsjællandske kyst, for dér at få kontakt med fiskere og lave aftaler om at blive sejlet over Sundet. Flere børn blev gemt hos ikke-jødiske familier eller på børnehjem. Nogle fulgte efter en tid deres forældre til Sverige, andre forblev i skjul indtil befrielsen. Advarslen nåede også Fyn og Jylland, hvorfra en del jøder kom i sikkerhed. Den største gruppe jøder i provinsen var unge mennesker, der som del af Ungdoms-Alijah eller Hechaluz i slutningen af 1930'erne var kommet til Danmark fra Tyskland, Østrig og Tjekkoslovakiet. De

skulle egentlig efter et år som landbrugslever være rejst videre til Palæstina, men verdenskrigen havde forhindret dem i det. Advarslen nåede ikke alle disse unge, og mange blev arresteret i de tidlige morgentimer den 2. oktober på de gårde, hvor de boede.

For langt de fleste endte flugten lykkeligt, men overfarten og det pludselig at være på flugt var dramatisk nok i sig selv. Nogle måtte forsøge flere gange, før turen over Sundet lykkedes, da enkelte flygtningehjælpere og fiskere tog sig betalt uden at sørge for, at folk kom over. Der var mange ruter til Sverige, nogle af de bedst kendte udskibningssteder er Gilleleje, Snekkersten og Dragør. I forbindelse med "jødeaktionen" begik mindst 13 mennesker selvmord af frygt for deportation eller af desperation over at skulle flygte. Ikke alle de flygtende nåede velbeholdne til Sverige: enkelte både gik ned og mindst 21 mennesker druknede i forsøget på at komme over Øresund i de kolde oktobernætter. I ganske få tilfælde skød tyskerne under arrestationerne, hvilket medførte, at to flygtninge mistede livet. En del jøder blev fanget under flugtforsøg, de fleste mens de ventede på land, nogle blev opdaget af tyskerne, andre blev stukket. En lille gruppe flygtninge blev arresteret på vandet, mindst én båd blev efterladt med flygtninge om bord i lavt vand, hvorefter skipperen listede af med, hvad de flygtende havde betalt. Den største gruppe flygtninge, der blev taget af Gestapo, blev fanget i Gilleleje natten mellem den 6. og 7. oktober, hvor de var gemt i menighedshuset og på kirkens loft. De jøder, der blev fanget under flugt, blev for de flestes vedkommende ført direkte til Horserødlejren, enkelte blev først ført til Vestre Fængsel. De, som var gift med ikke-jøder eller som havde en ikke-jødisk mor eller far, blev frigivet og undgik dermed deportation, og langt de fleste søgte derefter til Sverige.

THERESIENSTADT

Fire transporter med i alt 475 jødiske fanger afgik fra Danmark: De tre første direkte til Theresienstadt, hvor de ankom 5., 6. og 14. oktober. Den sidste afgik den 23. november fra Helsingør, og fra dette tog lykkedes det tre fanger at springe af nær Roskilde og redde sig til Sverige. De resterende 16 personer på denne transport blev ført til henholdsvis Ravensbrück for kvinder og børn

OVERSIGT OVER DE FIRE "JØDETRANSPORTER" FRA DANMARK

AFGANG	ANKOMST THERESIENSTADT	AFGANGSSTED	ANTAL	TRANSPORTNUMMER	DØDE
2.10.1943	5.10.1943	Aalborg, Randers, Vejle, Fredericia, Kolding, Tinglev	83	XXV/1	3 + spædbarn født i ghettoen
2.10.1943	6.10.1943	Langeliniekaj, København	198	XXV/2	36
13.10.1943	14.10.1943	Helsingør station	175	XXV/3	12 + spædbarn født i ghettoen. + 1 myrdet i Auschwitz-Birkenau
23.11.1943	13.1.1944	Helsingør station via Ravensbrück	8*	XXV/4	
23.11.1943	25.4.1944	Helsingør station via Ravensbrück	2*	XXV/4 Ez	
23.11.1943	21.1.1944	Helsingør station via Sachsenhausen	3*	I/106	
23.11.1943	19.4.1944	Helsingør station via Sachsenhausen	1*	I/106	

* Transporten 23. november 1943 omfattede 19 personer. Det lykkedes tre at springe af toget udenfor Roskilde. To mænd, der ikke er indregnet her, kom aldrig til Theresienstadt: en blev overført fra Sachsenhausen til Majdanek, hvor han døde i januar 1944. En blev indrulleret i falskmøntnerkommandoen i Sachsenhausen og senere befriet i Ebensee, en udelejr under Mauthausen i Østrig.

og Sachsenhausen for mænd. Pånær to mænd førtes disse senere til Theresienstadt, en af dem blev ført videre til KZ Majdanek, hvor han døde kort efter; den anden forblev i Sachsenhausen og senere ført til Ebensee, en underlejr til KZ Mauthausen i Østrig, hvor han blev befriet i maj 1945.

Theresienstadt (Terezín på tjekkisk) var oprindeligt en garnisonsby bygget under det østrig-ungarske kejserdømme. Byen bestod – og består stadig – af elleve store kasernebygninger samt en del små gader med lave to-etages huse, alt omkranset af et voldareal. Før 2. Verdenskrig havde byen 4000 indbyggere plus

soldaterne på kaserneerne, men fra sommeren 1942 var Theresienstadt tomt for sine tidligere beboere. Allerede fra november 1941 fungerede en del af Theresienstadt som en lukket lejr for tjekkiske jøder. Fra sommeren 1942 fik den status af ghetto og et år senere blev betegnelsen ”jodisk beboelsesområde” taget i brug – som del af den nazistiske propaganda for at få det til at lyde, som om et større landområde var blevet tildelt jøderne. Da den danske gruppe ankom til Theresienstadt i efteråret 1943, var der allerede ca. 40.000 fanger; de fleste kom fra det såkaldte Protektorat Böhmen-Mähren (det tidligere Tjekkoslaviet), en

hel del fra Tyskland og fra Østrig samt en mindre gruppe fra Holland. De 470 mennesker, der udgjorde den danske gruppe, kom fra alle samfundslag; den yngste var i oktober 1943 bare 6 måneder gammel, den ældste 89 år. Der var børn og gamle, danskere og statsløse, læger og skomagere, skræddere og studerende, hjemmegående mødre, pensionister, en dommer, en dirigent, en børnehaveleder, en overrabbiner og mange flere. Deres hverdag i Theresienstadt blev præget af sult, hårdt arbejde og ekstrem overbefolkning. De levede med døden på nært hold og dertil kom frygten for transport østpå og uvisheden om, hvad fremtiden måtte bringe.

Der var såkaldt jødisk selvstyre i Theresienstadt ledet af et ældsteråd. Den indre forvaltning var i store træk op til rådet, mens alle vigtige beslutninger blev taget af kommandanten fra SS – og det var så ældsterådets arbejde at forvalte hans beslutninger. Eksempelvis var det kommandanten som beordrede, at en transport skulle afgå til Auschwitz, og det var så ældsterådets rolle at beslutte, hvem der skulle sendes afsted.

For danskerne var sulten, særligt i de første seks måneder, meget slem. I denne periode var der mange dødsfald i gruppen. Nogle døde af mangel på behandling af sygdomme, de havde, da de blev arresteret; andre pådrog sig sygdomme i Theresienstadt og havde ingen mulighed for at komme sig under de kummerlige forhold. 34 af de 51 deporterede, der døde i ghettoen var 65 år gamle eller ældre. Alle over 65 år var fritaget for at arbejde i ghettoen, men fik til gengæld mindre mad end andre fanger. I løbet af foråret 1944 begyndte der at komme pakker med mad afsendt fra Danmark og Sverige. Til at begynde med var det private forsendelser, i Danmark koordineret af den private gruppe, Fonden af 1944, og støttet økonomisk af Socialministeriet. Senere, efter det internationale besøg i Theresienstadt i juni 1944, blev der officielt givet lov til, at danskerne kunne modtage pakker, og Dansk Røde Kors overtog forsendelsen. Den tilsendte mad havde en stor del af æren for, at så mange fra den danske gruppe overlevede. Men også på andre områder havde danskerne særlige forhold sammenlignet med fanger fra andre lande. Vigtigst var, at fangerne fra Danmark var undtaget for transporter østpå. Danskerne i Theresienstadt frygtede som alle andre fanger transporterne, men efterhånden blev de klar over, at de var ”fredet”, uden dog at vide hvorfor.

Til at begynde med blev danskerne, som de andre fanger, indkvarteret i de overfyldte kaserner, hvor der var fyldt med utøj. Familier blev splittet, mænd boede et sted, kvinder og små børn et andet. Men kort før Theresienstadt i juni 1944 fik besøg af en

international delegation, hvor også to danskere deltog, fik en del af de danske statsborgere bolig i nyindrettede huse. Her boede de i mindre rum, som blev indrettet med rigtige møbler, gardiner og potteplanter, og familier fik lov at bo sammen. Det skete til ære for delegationen, sådan at de skulle tro, at alle i Theresienstadt boede på denne måde. Efter besøget fik danskerne lov at blive boende i de nye boliger. Også andre dele af Theresienstadt blev ”forskonnet” forud for det internationale besøg. For at der ikke skulle virke så overbefolket, blev 7.500 mennesker sendt til Auschwitz-Birkenau i månederne forinden. I Theresienstadt blev meget konstrueret, blandt andet en børnepavillon, en legeplads og en musiktribune i en park, hvor et orkester spillede. En del blev pillet ned igen kort efter besøget var ovre, dog ikke før det var blevet brugt som kulisser i en propaganda-film med titlen ”Theresienstadt – en dokumentarfilm fra det jødiske beboelsesområde”. Filmen skulle vise, hvordan jøderne havde det godt i deres egen lille by, underforstået: mens resten af Europa led under krigen. Filmen blev først færdigklippet i marts 1945 og blev derfor aldrig brugt til propagandaformål. Størstedelen af de medvirkende blev kort efter optagelserne i efteråret 1944 sendt direkte til gaskamrene i Auschwitz-Birkenau.

I midten af april 1945, tre uger før krigens slutning, blev den danske gruppe hentet i Theresienstadt og bragt til Sverige med de hvide busser.

Theresienstadt var en gennemgangslejr – mere end 88.000 mennesker blev ført derfra til udryddelseslejrene Auschwitz-Birkenau, Treblinka samt andre ghettoer og kz-lejre. Fra november 1941 til maj 1945 var ca. 140.000 mennesker fanger i Theresienstadt, hvor godt 34.000 af dem døde. Alt i alt blev 472 mennesker deporteret med de fire transporter fra Danmark, og ud af dem ankom 470 til Theresienstadt. 51 voksne døde under det 18 måneder lange ophold. Desuden døde to spædbørn født i Theresienstadt af kvinder fra Danmark. Selv om danskerne var beskyttet mod transport, så blev én mand i marts 1944 ført fra Theresienstadt til Auschwitz-Birkenau med en transport, hvoraf ingen overlevede. En anden mand døde efter at være blevet ført fra Sachsenhausen til kz-lejren Majdanek.

Historiker Dr. Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane. Har i den endnu upublicerede afhandling Experiences of persecution and ghetto-life. Danish testimonies about Theresienstadt (forsvaret i 2016), indgående beskrevet forholdene for de 470 deporterede fra Danmark i Theresienstadt og deres egne oplevelser af ghetto-livet.

SÆRTOG 10280

Forestillingen AFGANG 04.00 tager udgangspunkt i transporten til kz-lejren Theresienstadt fra Helsingør natten til den 13. oktober 1943, hvor 175 mænd, kvinder og børn af dansk-jødisk herkomst længe ventede på Helsingør Station, låst inde, indtil DSB's særtog ankom. AFGANG 04.00 blander audiovisuelitet, drama-dokumentarisk materiale og stedsspecifikke elementer. Gennem hovedtelefoner fletter lyde, stemmer, minder, tanker og drømme sig sammen i en intim lytte oplevelse – hvad træder i forgrunden? Hvordan forholder man sig til en uvis skæbne? Hvilke tanker er det, der fylder i et menneskes sind, en nat som denne? Hvilke situationer, minder og sammenhænge træder i forgrunden? Hvordan agerer, og interagerer, mennesker i øjeblikke og timer, hvor de ingen magt har over deres skæbne?

DE DANSKE STATS BANER

1ste DISTRIKT

København V, den 20 Oktbr. 1943

Journ, Nr T 8331

1 Bilag

Til Distriktschefen.

Referat fra Trafikkontrolør N.N.'s Tjenesterejse til Helsingør Natten mellem 12. og 13. Oktober 1943.

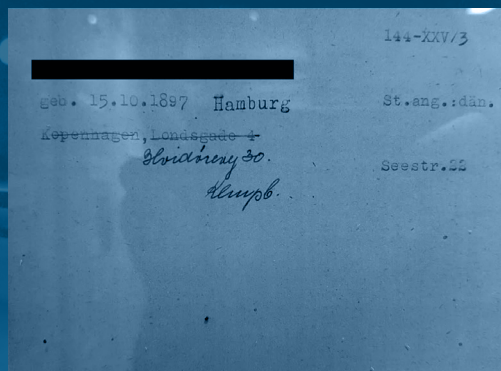
Tirsdag den 12.ds. rejste jeg med Tog 445 til Helsingør dels for at inspicere dette Tog, dels for at se Ekspeditionen af det af D[eutsche] R[eichsbahn] bestilte Særtog 10280 (jfr. vedlagte S.A.), der skulde afgaa Kl. 4,00 samme Nat til Tyskland.

Da jeg efter Ankomsten gik ind paa Kontoret, stod der her en SS-Officer og talte med den fungerende Stationsbestyrer, Assistent M. SS-Officeren talte først Tysk og slog senere over i Dansk, og jeg forstod paa Samtalen, at Officeren ønskede oplyst, hvornaar Stammen til Særtog kunde sættes til Perron. Assistent M. lovede, at dette skulde ske snarest muligt, og at han vilde underrette Officeren, naar Toget var klar. Da Officeren var gaaet, spurgte jeg Assistent M., om han vidste, hvilke rejsende Toget skulde befordre, og han meddelte da, at det var danske Jøder, hvoraf 120 allerede havde været samlet i Stationens Ventesal fra Kl. 22. Paa dette Tidspunkt havde en Mand af Bevogtningen henvendt sig til Stationen og anmodet om at faa Ventesalen beliggende ved Siden af Udgangen mod Hornbækbanen stillet til Raadighed. Stationsbestyreren havde da henvist 3 rejsende, som sad i Ventesalen, til at forlade denne, hvorpaa han aflaaede Ventesalen mod Perronen og gav Vagten Tilladelse til at benytte Ventesalen med Adgang fra det Lille Skilletterum, der ligger til højre for Trappen, naar man kom ind fra Gaden. Først ved 1-Tiden kom den sidste Omnibus med rejsende fra Horserødlejren.

Kl. 1,30 meldte Stationsbestyreren til SS-Officeren, at Toget var klar paa Spor II, men at Vognene ikke kunde opvarmes før Kl. 3, fra hvilket Tidspunkt det var foranlediget, at Maskinen spændte for Toget.

”

Kl. ca. 2,20 lod der atter Kommandoraab over mod Ventesalen, og de rejsende kom nu til Syne ca. 30-40 rejsende ad Gangen svarende til 1 vogn. Det var et trist Syn.

Affotografering af deportationskort, 1943, Horserødlejren.
Foto Igor Vasiljev

”

Da Officeren var gaaet spurgte jeg Assistent M., om han vidste, hvilke rejsende Toget skulle befordre, og han meddelte da, at det var danske Jøder, hvoraf 120 allerede havde været samlet i Stationens Ventesal fra Kl. 22.

Kl. ca. 1,45 stillede en Deling soldater på 60 Mand sig op i en Række paa Perron 1 for at bevogte Bagsiden af Toget, og en Række paa Perron 2 for at bevogte Indstigningen. Begge Rækker fortsatte over Stam-Perronen over til Udgangsdøren mod Hornbækbanen.

Ved 2-Tiden blev der raabt »Heraus« over mod Ventesalen, og derefter kom ca. 20 af de mandlige rejsende til Syne, hver bærende paa Stabler af Smørrebrødspakker. Blandt disse var Drengene fra 12 Aar, unge Mennesker fra 18-25 og Mænd paa 50-60 Aar. Efter at have staaet opstillet ud for den bageste E-Vogn nogle Minutter blev der givet Ordre til Pakkernes Indlæsning i Vognen. Efterhaanden som de rejsende havde frigjort sig for Pakkerne, gik de i Række tilbage til Ventesalen for at hente ny Forsyning. En Politisoldat, der stod i Nærheden af Perronuret, hvor ogsaa en Togbetjent, Assistent S. og jeg stod, følte sig formentlig irriteret over Tempoet og raabte pludselig i skærende Kommandotone »Vorwärts« og saa noget mere, hvorefter de rejsende synlige skræmte gav sig til at løbe. De samme ca. 20 mandlige rejsende kom til Syne med Pakker, Kasser med Sodavand o.l., i alt 3 Gange.

Efter at de mandlige rejsende atter var gaaet tilbage til Ventesalen, forløb der nogen Tid, hvorunder den tyske Statsbetjent i Helsingør [Gestapo] Juel, der var civil, kom til Stede og traf Aftale med Politiofficeren og Stationsbestyreren om, at der kun skulde benyttes de 6 bageste CX Vogne til de rejsende, der skulde fordeles med ca. 40 i hver Vogn.

Kl. ca. 2,20 lod der atter Kommandoraab over mod Ventesalen, og de rejsende kom nu til Syne ca. 30-40 rejsende ad Gangen svarende til 1 Vogn. Det var et trist Syn. De rejsende holdt sammen familievís. Smaa mørkt-udseende Ægtepar med deres Børn paa Armen eller ved Haanden. Unge overvejende mørkt-udseende Mennesker af begge Køn. Ind imellem saas ogsaa nogle ældre hvidhaarede Damer, der efter Klædedragten (Pels) at dømme hørte til den velhavende Klasse. Disse Damer fulgtes som Regel to og to, og det saa for mig ud, som det i flere Tilfælde var Mor og Datter, der fulgtes.

Selv disse rejsende, der paa Grund af Alder ikke bevægede sig ret hurtigt, blev – især af en bestemt Politisoldat – tilraabt med »vorwärts«, »eilen« og lign.

Da de sidste rejsende tilsyneladende havde forladt Ventesalen, blev 4 unge Mænd raabt ud af Toget igen og sås straks herefter i Løb tilbage mod Ventesalen. Efter nogle Minutters Forløb kom de tre atter til Syne bærende paa en syg (tilsyneladende besvimet) Dame. Damen laa udstrakt saaledes, at en Mand holdt fast om hendes Ben, medens de to holdt hende under Ryg og Skulder. Da den fjerde unge Mand, der skulde samle hendes Bagage, ikke kunde finde alt, raabte han ud over Perronen en Besked til de tre, der bar Damen. Disse tre standsede derpaa et kort Øjeblik for at svare, hvilket atter gav fornævnte Politisoldat anledning til at skælde ud med det Resultat, at de tre bærende herefter satte sig i Løb med Damen.

Kl. 2,45 var de rejsendes Indstigning forbi, og Vagtmandskabet tog derefter Plads med 1 Politisoldat paa hvert Trinbræt, til Toget kørte.

Det skete gjorde et dybt Indtryk paa de faa, der overværede Togets Ekspedition, nemlig – foruden mig – Stationsbestyreren, Assistent S. og en Togbetjent fra Tog 445, der skulde overnatte paa Helsingør Station. Sidstnævnte gav direkte Udtryk for sin Væmmelse.

Togføreren, der mødte Kl. 3,30, var synlig berørt over at skulle køre med disse rejsende og udtalte endvidere en vis ængstelse for, at der skulde tilstøde Toget noget undervejs.

Under Afgivelse af en kort tjenstlig Besked til Lokomotivføreren kom jeg ikke ind paa Spørgsmaalet om hans Syn paa Toget.

Ved Togets Afgang Kl. 4,00 pr. havde Politisoldaterne taget Plads med 10 Soldater i hver af de benyttede 6 Vogne.

Idet Toget satte i Bevægelse, udtalte fornævnte SS-Officer til Stationsbestyreren følgende paa Dansk: »Bare det nu gaar godt.«

Togføreren har paa Tograpporten noteret, at der med Toget befordredes 168 rejsende og 60 Soldater.

Efter Togets Afgang fandtes henliggende paa Perron 3 ud for Ventesalen 50-60 – for største Delen helt nye – danske Bøger, deriblandt flere Børnebøger. Disse Bøger var formentlig frataget de rejsende af de tyske Politisoldater.

Jeg foranledigede, at Bøgerne blev samlet og baaret ind paa Stationsforstanderens Kontor.

Jeg tog tilbage til København med Tog 792 samme Morgen.

Model af Horserød lejren.
Foto Igor Vasiljev

TRAFIKKONTROLLØRENS RAPPORT
Først offentliggjort i
Isi Foighel Miraklet i Danmark.
Jødernes redning. 1943-45,
Christian Ejlers Forlag
(nu Nyt Juridisk Forlag A/S),
1. udgave, 1. oplag 2007
(ISBN: 978 87 7241 390 7)

MERE INFO OM BEGIVENHEDERNE OG DERES BAGGRUND

LITTERATUR

Paul Aron, Ben, Forfatterforlaget ATTIKA, 1997
Roman baseret på forfatterens egne oplevelser i Theresienstadt. Der er også en beskrivelse af tilfangetagelsen i Gilleleje og det efterfølgende ophold i Horserød.

Sofie Lene Bak, *Ikke noget at tale om. Danske jøders krigsoplevelser 1943 - 1945*. Dansk Jødisk Museum, 2010
Afdækker de menneskelige konsekvenser af den nazistiske jødeforfølgelse i Danmark og fortæller for første gang om krigens eftervirkninger. Ny viden omskriver historien om de danske jøder under krigen og følger nye kapitler til Danmarks-historien.

Jytte Bornstein, *Min rejse tilbage*, Frihedsmuseets Venners Forlag, 2013
Forfatteren ser tilbage på sine oplevelser som lille pige i Horserød og Theresienstadt. Bogen er baseret på tegninger, der alle følges af en udførlig tekst.

Alex Eisenberg, *Theresienstadt elegi*, Klim, 1993
Forfatterens indtryk fra opholdet i Theresienstadt og rejsen fra Horserød

Benzion Epelmann, *Ghetto dagbog*, 3Holkenfeldt, 2005
Forfatterens dagbogssider fra opholdet i Theresienstadt.
Isi Foighel, *Miraklet i Danmark*, Christian Ejlers' Forlag, 2007

Max Friediger, *Theresienstadt*, J. Fr. Clausens Forlag, 1946
Overrabbiner Friedigers bog om opholdet i Theresienstadt, der for hans vedkommende begyndte i gidsellejren i Horserød.

Valdemar Koppel, *Beretning in Bent Blüdnikow & Klaus Rothstein*, *Dage i oktober 43 – vidnesbyrd*, Forlaget Centrum og Det Mosaiske Troessamfund, 1993, side 129-150
Koppels beretning giver bl.a. indtryk af livet i 'jødelejren' i Horserød.

Corrie og Sven Meyer, *Theresienstadt – det iscenesatte bedrag*, Rhodos, 1991

Dokumentariske optegnelser om livet i Horserød, Sachsenhausen, Ravensbrück og Theresienstadt, som det blev oplevet af Corrie og Sven Meyer og deres to små børn.

Mélanie Oppenheim, *Menneskefælden*, Hans Reitzel, 1981
Forfatterens erindringer om opholdet i Horserød og Theresienstadt.

Ralph Oppenheim, *Det skulde saa være*, H. Hirschsprungs Forlag, 1945
Roman i dagbogsform baseret på forfatterens egne oplevelser i Horserød og Theresienstadt.

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, *Medaljens Bagside*, Forlaget Vandkunsten, 2005
En bog om jødiske flygtninge udvist fra Danmark. Der er også et afsnit om nogle af de emigranter, der havde opholdt sig i Horserød i 1940-41.

WEB

www.folkedrab.dk/temaer/danmark-og-holocaust
DIIS' undervisning om Holocaust og folkedrab. Stort tema om de danske jøder, flugt, deportation, Theresienstadt og livet efter krigen. Fyldigt, informativt og perspektiverende.

FILM

THERESIENSTADT

– danske børn i nazistisk fangenskab

Filmen bygger på øjenvidneberetninger og fortæller historien om seks børn, der under den tyske besættelse af Danmark blev deporteret til kz-lejren Theresienstadt med deres familier. Nogle af børnene blev deporteret fra Helsingør Banegård. Kan streames her: <https://folkedrab.dk/temaer/danmark-og-holocaust/film-om-danmark-og-holocaust/theresienstadt-danske-boern-i-nazistisk/s-0>

DENGANG OG NU

af Petra Berg Holbek, instruktør & kunstnerisk leder af ABER DABEI

Den 20. oktober 1943 laver en trafikkontrollør ved DSB en redegørelse til sin distriktschef om ekspeditionen af et særtog, der er afgået fra Helsingør Banegård den 13. oktober, kl 04.00 om morgenen. Det, der beskrives er deportationen af 175 børn, kvinder og mænd, overvejende danske statsborgere, og alle med jødisk baggrund, til ghettoen i Theresienstadt i Tjekkosllovakiet.

Redegørelsen, der første gang blev bragt i Isi Foighels bog *Miraklet i Danmark*, er afsættet for *AFGANG 04.00*. Sin tilstræbelser nøgternhed til trods, åbner redegørelsen et vindue ind til en lidet kendt historisk begivenhed i vores nære fortid, hvor danske statsborgere blev deporteret af den tyske besættelsesmagt.

Der findes overraskende mange vidnesbyrd og beskrivelser af denne nat, skrevet og fortalt af de deporterede selv. Det skyldes, at det faktisk var så forholdsvis mange af dem der overlevede – sammenlignet med jødiske befolkningsgrupper i andre okkuperede europæiske lande. De overlevede, de kom hjem igen og byggede et liv op igen. Men det er ikke det samme som at sige, at omkostningerne ikke var store. Såvel fysisk som psykologisk trak oplevelserne lange spor.

I dokumentarfilmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab* kommer nogle af de deporterede børn til orde som voksne. Det jeg især sidder tilbage med, er børnenes enorme udsathed i den slags situationer. Afhængigheden af de voksne, vanskelighederne ved at forstå, hitte rede i og rumme de oplevelser, de pludselig befinder sig midt i. Og ikke mindst hvad det gør ved et menneske at opleve så traumatiske ting i så ung en alder. Hvordan, hvis overhovedet, man efterfølgende italesætter det oplevede – og hvordan tilliden til, og synet på, omverdenen påvirkes.

Det, der adskiller Trafikkontrollørens redegørelse fra andre dokumenter og beskrivelser, er *positionen*. Han er den udenforstående, som både iagttager og beretter om det, der sker på banegården. Oplevelsen beskrives med medfølelse som ”et trist syn”. På den anden side sætter han ikke spørgsmålstegn ved, at det er dansk stationspersonale, der låser dem, der skal deporteres inde i

banegårdens 2. klasses ventesal, eller at det er et særtog bestilt hos DSB og befordret af dansk togpersonale, der transportere fangene ud af landet. Tværtimod noterer han i redegørelsen, at han ikke går ind i en diskussion med togføreren om toget og dem, der skal transporteres med dette.

Redegørelsen siger noget om samarbejdspolitikken Danmark (selv om denne jo siges at bryde sammen i slutningen af august 1943), men også noget om den gråzone, der eksisterer i alle samfund. Den hvor man står ved siden af. Man er ikke forover, heller ikke offer, men via sine handlinger, eller netop manglen på samme, kommer man de facto til at bidrage til forbrydelsen.

I 1994 instruerede jeg min første forestilling, den tysk-svenske dramatiker Peter Weiss' *Forundersøgelsen*, baseret på protokoller fra de såkaldte Auschwitz-processer i Frankfurt 1963-1965. Processerne blev set som tyskernes opgør med den manglende nationale skyldfølelse efter 2. Verdenskrig, og som en måde at skabe bevidsthed hos den yngre generation om, hvad der var foregået under det nazistiske regime. Efterfølgende har jeg i to yderligere produktioner beskæftiget mig med samme tidsperiode og tematikker.

Hver gang jeg er vendt tilbage til disse tematikker, har jeg oplevet, at grænserne er rykket endnu længere til højre i Europa, at tonen bliver mere og mere skinger, og at mange ting, som man afholdt sig fra at sige for ganske få år siden, nu er blevet hverdagstale. Der foregår en stigende dehumanisering og mistænkeliggørelse af flygtninge og minoriteter i dagens Europa, og forståelsen for, hvilke vidtgående konsekvenser det kan have for mennesker at flygte, aftager.

AFGANG 04.00 tager afsæt i den nære, danske fortid. I konkrete, personlige skæbner, der kommer publikum i møde som afbrudte, antydende og gentagne fragmenter, fortelles historien om det, der skete dengang. Vi ønsker at skabe en bevidsthed om at dette skete hér, på en helt almindelig banegård, for helt almindelige mennesker i Danmark. Og i forlængelsen af skildringen af udsatheden dengang, udviske skellet mellem os og dem og insistere på at bygge en bro til forståelse af, hvad det vil sige, at være udsat i dag.

BIOGRAFI

PETRA BERG HOLBEK Idé, tekstfragmenter og instruktion

Uddannet instruktør fra Statens Teaterskole, 2001. Cand.phil. i teatervidenskab, litteratur og idehistorie ved Lunds Universitet. Har arbejdet på bl.a Stockholm Stadsteater, Malmö Dramatiska Teater, Aarhus Teater, Teater Katapult, Global Stories. Teatergrad, Teater Tvazz, Danmarks Radio og Sveriges Radio samt egne LONE STAR productions (der skabte de to anmelderroste forestillinger *Øjeblik, bliv stående!* og *Historien om Dr. B.*) og ABER DABEI (*PÅ VEJ*) – der vandt CPHcultures særpris i 2015). Co-instruktør på *Transformatoren* (S/H), der blev Reumertnomineret til Årets Særpris 2014. Kunstnerisk leder af ABER DABEI. Petra Berg Holbek arbejder ofte site specific. Gerne i en form der blander et fysisk teatersprog med audiovisuelitet og dokumentarisme.

JULIANA HODKINSON Musik og lydkomposition

Juliana Hodkinson arbejder som komponist i et krydsfelt mellem musik til koncertsalen, ofte med inddragelse af teatraliske elementer, og egentlige installationer med elektronisk iscenesættelse i form af lyd og video. Hendes kompositioner har en særlig skrøbelig følsomhed og sensitivitet over for den konkrete verden. Et par karakteristiske titler er *Lightness for forstærkede tændstikker* og *Why Linger You Trembling in your Shell?*, som ud over klassiske instrumenter gør brug af fjer, æggeskaller og bordtennisbolde. Men kompositionerne kan også rumme det storladne udtryk som i *I Greet You a Thousand Times* for symfoniorkester og elektronik, eller *Can modify completely / in this case / not that it will make any difference* for el-guitar og orkester.

IGOR VASILJEV Rum, video og lys

Uddannet scenograf fra the Academy of Applied Arts i Belgrad. Har lavet over 70 produktioner, fordelt over teater, dans, opera og dukketeater på scener over hele Europa, fx Lyric Theatre (Belfast), Taschenoper Festival (Salzburg), Nationalteatret (Belgrad), Det kroatiske Nationalteater (Zagreb), Det slovenske Ungdomsteater (Ljubljana), Aarhus Teater & Katapult (Aarhus) & Sherman Cymru (Cardiff/Edinburgh Festival). Han er kendt for at udforske brugen af digitale medier, både indenfor kunst, fotografi og elektroakustisk musik. Har modtaget flere priser for sit virke som scenograf bl.a. den årlige ULUPUDS-pris, en pris på YUSTAT Biennalen for Scenografi samt den årlige Duško Radović-pris. Har udstillet på Prag Quadrinnalen, verdens største scenografi event. Co-kurator for den kroatiske Visualia Festival.

ABER DABEI

ABER DABEI er en scenekunst enhed, der arbejder i grænselandet mellem billede, tekst og musik. I fokus er en kunstnerisk form, hvor den fysisk sansende krop, den personlige fortælling og den politiske og samfundsmæssige overbygning mødes. Vi arbejder i skiftende kunstneriske og nationale konstellationer. ABER DABEIs første produktion, *PÅ VEJ* (2015), var en vandringsforestilling på Nørrebro, baseret på samtaler med herboende afrodanske piger. *PÅ VEJ* modtog CPH Cultures pris som årets særforestilling, mens skuespilleren Marie-Lydie Nokouda fik en pris som årets store gennembrud. I 2018 produceres *UTOPIAS LOST AND FOUND – this is where we are now*, en visuel roadmovie iscenesat og formidlet med musik, animation og live-film. *UTOPIAS* involverer scenekunstnere fra 5 lande og inviterer publikum med på en rejse gennem europæiske utopier – dem vi voksede op med, dem vi forlod og dem vi søger nu.

AFGANG 04.00

IDÉ, TEKSTFRAGMENTER OG INSTRUKTION:
Petra Berg Holbek

MUSIK OG LYDKOMPOSITION:
Juliana Hodkinson

RUM, VIDEO OG LYS:
Igor Vasiljev

DRAMATURG:
Amelia Kraigher

STEMMER: Lisbeth Sonne Andersen, Henrik Birch, Hans Henrik Clemensen, Marie-Louise Coninck, Evelyn Verge Elnegaard, Kristian Halken, Lene Kreilgaard, Johannes Lilleøre, Thomas Magnussen, Christina Meincke, Merete Nørgaard, Anja Owe, Benjamin Boe Rasmussen, Ina-Miriam Rosenbaum, Judith Røthenborg, Dan Schlosser & Michael Lundbye Slepsager

MUSIKERE: Andreas Borregaard, akkordeon
Solistensemble Phøni x16:
Timo Kreuser, dirigent
Sirje Viise, sopran
Meredith Nicoll, alt
Magnús Hallur Jónsson, tenor
Jonathan Boudevin, bas

Binaural lydkonsulent, sparring, korridorkomposition & indspilningsteknik (DK): Kristian Hverring
Indspilning af introduktion og afslutning (DK): Schlossermedia
Binaural musikindspilning (DE): picaroMEDIA i samarbejde med TU Berlin og UdK Berlin: Peter Weinsheimer, indspilningstekniker, Felicitas Fiedler, binaural indspilning
Christoph Binner, indspilningsteknik
Kirstine Elisa Kjeldsen, indspilningsassistent
Mix og mastering: picaroMEDIA

Lyskonsulent: Sonja Lea
Videoløsning og setup: Vertigo Aps, tak til Kasper Rasmussen
Videoassistance i Helsingør: Keith Lim

Producent: ABER DABEI
i samarbejde med Helsingør Teater & Dansk Jødisk Museum
Producentkonsulent: Susanne Danig
Produktionsassistance: Carlos Calvo
Forestillingsleder: Nina Hulgaard
Afvikler: Michael Østerz og Lui Broch Larsen

Byg, konstruktion og maleri: Harderdecò v. Søren Thiim Harder
Lyd, lys og set up: Teaterlys v. Michael "Østerz" Christiansen

Presse: Helsingør Teater
Administration: Helsingør Teater

Foto: Igor Vasiljev
Videoteaser: Oskar Halken
Grafisk design: l-grafikdesign.com

Tekst (forestillingsintroduktion og program) samt historisk vejledning: Historiker Dr. Silvia Goldbaum Tarabini Fracapanè

Forestillingens hovedtekst er en dramatisk bearbejdelse i fragmenteret form og tager udgangspunkt i vidnesbyrd, bøger, historiske dokumenter og dokumentarudsendelser.

Tak til: Tine Bach (Jødisk Orientering), Boaz Barkan, Gunilla Berg, Jytte Bornstein, Maiken Bruun-Aamodt, Anders Børup, Gitte Cordes, Dansk Juridisk Forlag, Peder Flarup, Julie Glargaard, Hanna W. Grue, Horserødlejren, Anna Pia Hudtloff (DIIS), Birgit Krasnik (Theresienstadtforeningen), Bent Lexner, Henrik Skov Kristensen (Frøslevlejrens Museum), Yitzi Loewenthal, Søren Mikkelsen (Nofo Print), Shifi Simhoni Pallesen, Otto Rühl, Sara Fredfeldt Stadager (Dansk Jødisk Museum), Ivan Vuksanov & Daniel Wedel

AFGANG 04.00 præsenteres i samarbejde med Helsingør Teater og Dansk Jødisk Museum og er støttet af: Statens Kunstfonds Projektstøtteudvalg for Scenekunst + Bikuben Fonden + Wilhelm Hansen Fonden + Knud Højgaards Fond + Dansk Komponist Forenings Produktionspulje og KODA's Kulturelle Midler + Koda-Dramatik

ABER
DABEI

A*F*G*A*N*G til T*H*E*R*E*S*I*E*N*S*T*A*D*T

AF BENZION EPELMANN

Mørket sænkede sig over Horserød-lejren og skjulte de skønne omgivelser. Lejren lå isoleret, angstfyldt og ensom. I denne oktoberaften sad fangerne i barakkens fællesstue med deres pakker og bylter omkring sig og ventede på afgang. En kvinde græd et sted i den lange korridor.

Zorech var opfyldt af harme: At bortføre folk, åbenlyst for hele verden! Tanken kunne han slet ikke forsones sig med. Det bliver nok en tornefuld vej, denne vej til Tyskland. Hvad mon der ventede dem? ... Zorech følte sig som et dyr, der prøver på at sætte sine forben til jorden som modstand foran slagtehuset ... I denne stund gjorde Zorech op med menneskeheden.

Fru Celinder med de sorte øjne og det smukke hår lignede et af Raphaels kvindeportrætter. Man skulle tro, at hun sad og ventede på en droske, der ville føre hende til en koncertsal, hvor hun skulle optræde, blive beundret og hyldet. Hun havde sin violin med. Denne talende tingest, Det var, som skreg den ud af sin kasse: Skal du vandre i fangenskab, vandrer jeg med! Hun var alene.

Leif rejste sig pludselig og gik hen til Zorech. — I gamle har dog levet! ... sagde han desperat. Jeg har endnu ikke levet! Jeg tror på Gud! ... Hans stemme rystede, og hans øjne udtrykte rædsel. Jeg tror på Gud! ... gentog han forsikrende. Jeg vil leve! ... Unge Leif havde hele tiden håbet at blive tilbage i Horserød.

Gamle fru Singer tiggede sin datter om at komme hjem. — Jeg vil hjem, Anna! ... sagde hun. Jeg vil i seng! Hvad skal vi her? ... Og da Anna ikke svarede på hendes spørgsmål, sank hun sammen som en bylt. De unge mennesker, som før fortalte hinanden muntre historier, sad nu tavse.

Frænkel viste sig i døren. Han havde hele eftermiddagen travet rundt under kontrol af en tysk soldat i Helsingørs gader og omegn for at proviantere og kom sent hjem. Han kastede et rask blik ud over de tilstedelevende og sagde: — Det er helligdag i dag, Sukkot! Lad os holde aftengudstjeneste, inden vi tager afsted. Snart stod han ved »Misrahe«, bukkede i dyb andagt og indledte:

— Boruch ... atto ...

— Amen! ...

Den lille menighed sang, bukkede og bad, kom i ekstase og overdøvede sig selv. Overdøvede det indre skrig, den indre smerte, overdøvede den gungrende lyd af tunge hjul, raslen og snurren af kreaturvogne, som snart ville føre dem bort i det uvisse — ud i mørket ...

— Lyt til min bøn, Herre! ...

— I nød kalder jeg på dig! ...

— Vandene når mig til halsen! ...

Så stod Frænkel midt på gulvet, nikkede fredeligt til alle sider og sagde: Gut jomtef! ... Han stod rank, urokkelig med den himmelske ro over sig. Hans sorte øjne gnistrede, og hans kinder farvedes røde i den sorte, smalle skægramme. Han frygtede intet. Frænkel, sønnen af den sefardiske garde, hvis oldeforældre måtte lade livet på Torquemados autodaféer under den spanske inkquisition. Han ville med den samme sindsro gå til skafottet, hvis det skulle være.

Leif var nu ikke desperat mere. Hvert eneste ansigt åndede fred, hver krog ro. Det var, som om noget usynligt fyldte rummet, noget mystisk, hemmelighedsfuldt, som de satte deres lid til og stod i kontakt med, noget der ville lægge en beskyttende hånd over dem.

Selv Zorech, den forudseende og forsigtige, som anede uråd, blev en ganske anden. Men da han stod ude på gårdspladsen og ventede på at komme ind i de overdækkede militærvogne, så han sit endeligt. Han så op mod den stjerneklare himmel og på skovene, som tegnede deres konturer i mørket. Han så havet blinke og bølgerne bruse mod bredden i et lystigt spil. Han så haver og blomster og gule kornmarker, der bølgede i brisen. Mon han nogen sinde kommer til at se det igen? ...

For Zorech var det den sidste stund på dansk jord, den sidste stund af hans liv.

*

Tekst af Benzion
Epelmann, en af de 175
deporterede, publiceret
i *Jødisk Samfund*, 1953.

ABER
DABEI

www.aberdabei.dk